

Violència institucional i revictimització en el sistema judicial i de denúncia de violències sexuals

En col·laboració amb:

**Ajuntament de
Barcelona**

Irídia

I. Introducció #04#

II. Metodologia A. ÀMBIT DE LA INVESTIGACIÓ #05# B. FASES METODOLÒGIQUES DEL DESENVOLUPAMENT DE LA INVESTIGACIÓ #06#

III. Anàlisi normatiu #07#

IV. Marc teòric #10#

V. Revictimització #12#

VI. Violència institucional #14#

VII. Recomanacions i bones pràctiques #17#

VIII. Bibliografia A. ARTICLES ACADÈMICS #18# B. GUIES #20# C. ÀMBIT NORMATIU #20# 1. Internacional 2. Comunitari 3. Legislació estatal 4. Legislació autonòmica D. JURISPRUDÈNCIA #21# E. DADES ESTADÍSTIQUES #21# F. ALTRES RECURSOS #21#

IX. Annexos A. ENTITATS #22# B. NORMATIVA #24# C. MODEL DE QUEIXA AL CONSELL GENERAL DEL PODER JUDICIAL #26# D. MODEL DE QUEIXA PER ACTUACIONS DELS MOSSOS D'ESQUADRA #27#

---

*A la meva àvia que em va ensenyar que
ser lliure volia dir superar la por
i que, per això, és millor el coratge que la valentia.*

Sempre s'han separat els conceptes de violació, violències masclistes, assassinat i misogínia institucional. Però les dones que són violades i colpejades i assetjades pel carrer, o perseguides, sovint tenen por, amb bons motius, que també les mataran i a vegades les (ens) maten. Les distincions entre tipus de violència no ens serveixen quan ens impedeixen parlar del que s'anomena violència de gènere com un fenomen general i profund. I que, fins i tot, anomenar-ho tot violència de gènere amaga el fet que la violència només és un mitjà enfocat a un objectiu, i que hi ha altres mitjans, també. Si l'objectiu és el silenci, llavors la manera en la qual uns silencien les altres amplia la pregunta cap a una que pot incloure vergonya, la humiliació, l'exclusió, la devaluació, el descrèdit, les amenaces i la distribució desigual del poder a través de mitjans socials, econòmics, culturals i legals.

La mare de totes les preguntes, Rebecca Solnit

Àrea de Gènere

Carla Vall i Duran (coord.)
Eva Vidal Escrivà
Laura Curell Mompó
Gina Cortés Viarnes
Caterina Canyelles Gamudí

I. Introducció

13 de novembre de 1992, tres amigues, Antonia Gómez, Míriam García i Desireé Hernández van desaparèixer de manera forçada, al municipi d'Alcàsser (lloc de residència de totes tres). El 27 de gener de 1993 es van trobar els cossos de *les nenes d'Alcàsser*, amb múltiples evidències d'haver patit tortura sexual. Actualment, l'únic condemnat ja està en llibertat i l'altre està en paratge desconegut. En aquest cas, tal com afirma Nerea Barjola *'La sala de lo penal constituyó un gran foro de debate que contribuyó a la creación de un saber, esto es: la violencia sexual vista como espectáculo. Y es que el juicio condenó a Ricard, pero disolvió la violencia sexual en el humo del espectáculo.'*(2018: 196).

Deu anys després, el 2003, la filla d'Àngela Carreño és assassinada pel seu pare i exmarit d'aquesta durant un règim de visites. Tal com s'estipula en el Dictamen del Comitè de la CEDAW, adoptat en el seu 58è període de sessions, vers al present cas *'[...] la autora alega que la actuación judicial y de los servicios sociales fue errónea y que la tragedia debió evitarse ya que de las resoluciones judiciales que se dictaron sobre el régimen de visitas y de los informes en que estas se basaron se evidencia su desacertada actuación, poniéndose de relieve que se presentaron 47 denuncias contra su exmarido que no fueron contestadas.'* (apartat 4.3. del Dictamen). L'Estat esgota tots els recursos per tal de no reparar.

Any 2016, el 7 de juliol un grup de cinc homes durant les festes de San Fermín van agredir sexualment a una noia de 18 anys, el cas és conegut com el cas de 'la Manada'. El grup d'agressors ja havia intervingut amb idèntica estratègia amb anterioritat. Una de les víctimes s'havia dirigit a la policia per denunciar els fets i no se li va 'acceptar la denúncia'. Només va poder denunciar un cop la policia foral navarresa va advertir la presència d'un vídeo de l'agressió.

Tot i això, l'Audiència Provincial de Navarra, va sentenciar el juny de l'any 2018 que es tracta d'un abús sexual i no d'una violació (agressió sexual amb penetració). Dos dels magistrats establiren que, l'abús sexual es va donar

sota prevalença, no hi havia intimidació, ni violència. El Magistrat discordant va considerar que era una relació sexual consentida de *jolgorio* i va emetre un vot particular revictimitzador, ple de mites i estereotips que va provocar que diverses entitats presentessin una queixa al Consell General del Poder Judicial. Va ser arxivada al cap de poques setmanes.

Just finalitzant el present informe, el 5 de desembre del 2018, el Tribunal Superior de Justícia de Navarra confirma que és un abús sexual amb penetració i no violació. Una vegada més, la cultura de la violació està present. Tot i que, cal valorar que hi hagen dos magistrats que han emès vot particular, afirmant que sí va hi haure agressió sexual.

22 d'agost del 2016 Diana Quer no arriba a casa, després de setmanes desapareguda, el 31 de desembre troben el cos sense vida de la noia. Diana Quer va ser assassinada per un agressor masculista que havia volgut violar-la i ella s'hi va resistir. Aquell 2016, les dones vam ser allixonades sobre què és negociar 'sexe per vida'. Durant tota la investigació gran part de la societat es va centrar en com anava vestida la Diana Quer, com era personalment, en el seu entorn familiar, entre d'altres qüestions. Així com ho varen ser totes les dones del seu entorn, només se la va considerar innocent quan va aparèixer assassinada en un pou a mans del Chicle, qui ja havia agredit sexualment a la seva cunyada anys enrere i que no va ser creguda.

Aquests són alguns dels casos paradigmàtics que han impregnat la nostra societat en els darrers anys, marcant les vides de generacions de dones. En tots aquests casos, i en molts altres, durant el procés judicial les dones (tant vives, com assassinades així com les seves famílies) s'han vist submergides en un altre tipus de violència derivat de l'acció o la inactivitat, així com la mala pràctica professional per part dels diferents funcionaris de l'Estat, denominada violència institucional o victimització secundària.

És dins d'aquest context que des d'Irídia hem elaborat el present manual per a la identificació de les diverses violències, però sobretot per identificar algunes de les

bones pràctiques per evitar-les. El manual consta dels següents apartats. En primer lloc, parlarem sobre la metodologia que hem fet servir. Així, en aquest apartat definirem l'àmbit de la investigació de camp i les diferents fases metodològiques. En segon lloc, procedirem a realitzar un anàlisi normatiu, fent un recorregut des de l'àmbit internacional fins l'àmbit autonòmic. En tercer

lloc, definirem el cos teòric que envolta l'objecte de la investigació. En quart lloc, analitzarem en diferents apartats què s'entén per la revictimització i violència institucional a partir de la interrelació entre la teoria i els resultats de les entrevistes i l'etnografia. Finalment, i per concloure el manual, exposarem i descriurem les recomanacions i bones pràctiques.

II. Metodologia

A) DEFINICIÓ DE L'ÀMBIT DE LA INVESTIGACIÓ I DESCRIPCIÓ DE LA METODOLOGIA

L'objectiu principal de la recerca ha estat identificar quin tipus de violències es perpetren contra les víctimes de violències sexuals, tant en l'àmbit de la parella i exparella -sent en aquest cas competents els Jutjats de Violència sobre la Dona-, com els perpetrats per altres persones amb qui no es mantenia una relació sexoafectiva en el marc de la parella ni en el present, ni en el passat.

Per això, ens hem focalitzat en l'estudi de 38 testimonis de supervivents de violències sexuals i supervivents també del procés penal; 13 de les quals en l'àmbit de la parella, amb fets comesos a la ciutat de Barcelona. Totes elles han afrontat almenys alguna de les fases del procés de denúncia o de judicialització de les violències.

El treball s'ha realitzat centrant-nos en la victimització de les dones per identificar quins són els mites i estereotips que impregnen als i les professionals del sector de la denúncia i enjudiciament de violències sexuals. Al seu torn hem entrevistat un Jutge, una Fiscal, dos membres d'organismes públics d'atenció, tres psicòlogues especialistes en violències sexuals i dues representants d'associacions que ofereixen acompanyament i tractament a supervivents, al seu torn, a diverses advocades i advocats; així com especialistes en el disseny de polítiques públiques de reparació.

Per qüestions de recursos no ha estat possible abarcar la totalitat de delictes vinculats amb les violències sexuals, de manera que només hem pogut abordar casos que es refereixen a agressions i abusos sexuals amb o sense penetració. Tampoc hem pogut tenir en compte, aquells casos gestionats, de manera paral·lela o complementària, en via administrativa per part d'altres institucions com Universitats, Instituts, Entitats, Empreses...Tampoc en especial, l'àmbit

policial o sanitari. No tenim disposició de dades quantitatives ni accés a registres de queixes que s'hagin pogut formular al Consell General del Poder Judicial (CGPJ), als Col·legis d'Advocacia, ni tampoc a la Divisió d'Assumptes Interns (DAI). S'ha utilitzat una metodologia estrictament qualitativa perquè és la que més s'adequa a l'anàlisi de la reproducció de la cultura per part d'operadors jurídics i es considera que l'estudi des de la victimologia, en perspectiva de gènere, és la més pertinent a l'hora de presentar i analitzar procediments jurídics i la cultura que els influeix. Això s'ha contraposat amb l'anàlisi dels discursos de les persones entrevistades, indagant sobre els valors, creences i desitjos que subjauen a l'acció judicial, sobre les víctimes i els imputats en relació amb qüestions de gènere i igualtat.

Les tècniques fonamentals que s'han utilitzat han estat les entrevistes semiestructurades, en profunditat, la revisió de vídeos relatius a les declaracions de les parts, testimonis, vistes judicials i, en especial de judicis, específicament a jutjats d'instrucció, jutjats especialitzats en violència sobre la dona i audiències provincials.

En alguns casos s'ha pogut assistir a vistes o judicis, sent

possible observar algunes de les conductes que s'esmentaran en el treball en els procediments judicials de delictes de violències sexuals. Hem pogut observar, acompanyar, compartir i participar amb operadors jurídics de les seves rutines típiques en el procés de denúncia i enjudiciament.

Hem treballat amb dades publicades anualment com són els butlletins estadístics del *Consejo General del Poder Judicial, els Informes Anuales del Observatorio Estatal de Violencia sobre la Mujer*, les dades estadístiques del Pla de seguretat i atenció a les víctimes de violència masclista i domèstica publicades pel Departament d'Interior de la Generalitat de Catalunya, dades que es nodreixen del registre. D'altra també hem fet servir, articles d'una de les principals referents en l'estudi d'aquesta violència, com és l'Encarna Bodelón, l'informe d'Amnistia Internacional (2018) *Ya es hora de que me creas: Un sistema que cuestiona y desprotege a las víctimas*; l'informe realitzat per l'àrea de gènere d'Irídia (2017) titulat *Intervenció sobre els estereotips de gènere en el sistema judicial*, i finalment la *Guía de Buenas Prácticas para la toma de declaración de víctimas de violencia de género* elaborat per Grup d'expertes i experts del Consell General del Poder Judicial en matèria de violència domèstica i de gènere.

B) FASES METODOLÒGIQUES DEL DESENVOLUPAMENT DE LA INVESTIGACIÓ

El desenvolupament de la investigació ha consistit en una primera fase de disseny de la investigació i preparació del treball de camp, preparació de la metodologia i la recollida de dades, a partir, també, d'una recerca de bibliografia exhaustiva i intensa, tant a nivell local com a nivell internacional, com a marc teòric. S'han dissenyat les guies d'observació per al treball de camp i els guions de les entrevistes en profunditat en funció dels objectius principals de la recerca. Així mateix, en aquesta fase s'han establert contacte amb persones i entitats que han estat les nostres principals fonts d'informació.

La segona fase de recollida de dades, treball de camp i treball documental ha consistit principalment amb un període d'observació *in situ* de processos judicials relacionats amb delictes de violències sexuals amb professionals i supervivents. S'ha estat observant tota l'activitat relacionada amb la violència masclista a l'àmbit

de la parella que es duu a terme en els jutjats mencionats anteriorment. S'ha seguit, per una part, l'activitat de jutges/esses, magistrats/ades en els casos: instrucció del cas, presa de declaració, judicis ràpids, judicis de faltes, judicis en els Jutjats Penals, etc.

Una altra part de l'observació ha estat la de seguir l'activitat d'advocades i advocats sense afinitat aparent en qüestions de gènere o sense vinculació evident, en la seva tasca amb presumptes víctimes i imputats: les conformitats, els judicis, etc. Igualment, hem pogut fer seguiment d'alguns dels casos tenint en compte els efectes psicològics i emocionals vinculats amb la interacció judicial.

Les entrevistes formals i informals s'han realitzat de manera compaginada amb l'observació. No obstant, també s'han realitzat gran quantitat de converses espontànies i informals mentre es realitzava observació als jutjats que han nodrit de manera molt interessant la recollida de dades. Durant aquesta fase també s'han realitzat entrevistes grupals, en la qual han participat operadors jurídics i s'ha debatut sobre la praxis judicial entorn al delictes masclista, aprofundint en les perspectives i contradiccions viscudes per cada professional. Aquesta tècnica d'investigació ens ha facilitat la producció de discursos col·lectius, com a contrast amb les entrevistes personals.

III. Anàlisi Normatiu

De la normativa vigent, poques fan referència a l'objecte del present informe, però totes elles sense posar-li nom. Fent paral·lelisme amb l'obra de Betty Friedan (1965), és com parlar del *problema que no tiene nombre*. Tothom sap que existeix, sap què la genera, les conseqüències, però no se li posa nom, se la invisibilitza.

És per això, que per donar una definició hem pres com a exemple la *Llei general mexicana d'accés de les dones a una vida lliure de violència, de l'any 2007*, la qual sí que es refereix a tal tipus de violència pel seu nom. Segons l'article 18 d'aquesta llei, la violència institucional '*Son los actos u omisiones de las y los servidores públicos de cualquier orden de gobierno que discriminen o tengan como fin dilatar, obstaculizar o impedir el goce y ejercicio de los derechos humanos de las mujeres así como su acceso al disfrute de políticas públicas destinadas a prevenir, atender, investigar, sancionar y erradicar los diferentes tipos de violencia*'.

Ens cal però, revisar tota la normativa vigent i eficaç en el nostre territori:

En primer lloc, la Convenció sobre l'eliminació de totes les formes de discriminació vers la dona (d'aquí endavant convenció del Comitè de la CEDAW), en els seus articles 2 i 5, entre d'altres, fa referència a l'obligació que tenen els poders públics de vetllar per l'eliminació de la discriminació que pateixen les dones. Més endavant, l'Assemblea General, l'any 1993 va proclamar la Declaració sobre l'eliminació de la violència contra la dona, que en l'art.2, s'estableix una de les definicions de violència contra la dona: La violència física, sexual i psicològica o tolerada per l'Estat, on sigui que es doni.

En idèntic sentit, la Recomanació general núm.35 (CEDAW/C/GC/35), dictada l'any 2017, sobre la violència per raó de gènere envers la dona, a través de la qual s'actualitza la recomanació general núm.19, el Comitè de la CEDAW estableix en l'apartat tres, paràgraf 22 que *'En virtud de la Convención y el derecho internacional general, el Estado parte es responsable de los actos u omisiones de sus órganos y agentes que constituyan violencia por razón de género contra la mujer, lo que incluye los actos u omisiones de los funcionarios de los poderes ejecutivo, legislativo y judicial.'* En aquesta línia, en l'apartat de recomanacions, en concret en les referents a l'àmbit de l'enjudiciament i càstig, el Comitè aconsella en l'apartat a) del paràgraf 32: *'Garantizar el acceso efectivo de las víctimas a las cortes y los tribunales y que las autoridades respondan adecuadamente a todos los casos de violencia por razón de género contra la mujer, en particular mediante la aplicación del derecho penal y, según proceda, el enjuiciamiento ex officio para llevar a los presuntos autores ante la justicia de manera justa, imparcial, oportuna y rápida e imponer sanciones adecuadas.'*

En segon lloc, en l'àmbit comunitari a través del Conveni del Consell d'Europa sobre prevenció i lluita contra la violència contra les dones i la violència domèstica, en els articles 5 i 30 fan referència a les obligacions que té l'Estat en aquest àmbit, les quals van en la mateixa línia que allò proposat pel Comitè de la CEDAW. D'altra banda, la Directiva 2012/29 UE per la qual s'estableixen normes mínimes sobre els drets, el suport i la protecció de les víctimes de delictes, i per la qual es substitueix la Decisió marc 2001/220/JAI del Consell, en l'article 57 s'exigeix una atenció específica en els processos de victimització secundària que pateixen moltes dones en l'àmbit de la justícia.

Referent a l'àmbit estatal, la Llei Orgànica 1/2004, de 28 de desembre, de Mesures de protecció Integral contra la Violència de Gènere no integra aquest tipus de violència, de fet el Comitè de la CEDAW en l'informe dirigit a Espanya, emès l'any 2015, afirma estar especialment preocupat, entre d'altres motius, perquè *'La Ley Orgánica núm. 1/2004 no abarca la gama completa de la violencia de género fuera de la violencia dentro de la pareja'*. D'altra banda, l'article 19

de la Llei 4/2015, de 27 d'abril, de l'Estatut de la víctima del delictes, estableix l'obligació de les autoritats i funcionaris encarregats de la investigació, persecució i enjudiciament l'obligació d'adoptar les mesures necessàries, segons la Llei d'Enjudiciament Criminal *'[...] para garantizar la vida de la víctima y de sus familiares, su integridad física y psíquica, libertad, seguridad, libertad e indemnidad sexuales, así como para proteger adecuadamente su intimidad y su dignidad, particularmente cuando se les reciba declaración o deban testificar en juicio, y para evitar el riesgo de su victimización secundaria o reiterada.'*

En l'àmbit català la Llei 5/2008, de 24 d'abril, del dret de les dones a eradicar la violència masclista, inclou el concepte de victimització secundària en l'art.3.h, definit com *'el maltractament adicional exercit contra les dones que es troben en situacions de violència masclista com a conseqüència directa o indirecta dels dèficits quantitius i qualitius, de les intervencions dutes a terme pels organismes responsables, i també per les actuacions desencertades provinents d'altres agents implicats'*. Al mateix temps l'article 47 obliga a indemnitzar a les dones que sofreixen aquest tipus de violència. De manera que, tal com afirma Bodelón (2004: 48) en certa manera està reconeixent la responsabilitat de l'Estat.

Tot i la vigència d'aquesta normativa, la violència institucional està ben present en l'Estat espanyol, tal com s'exposava al principi. De fet, en el cas d'Àngela Carreño aquest any el Tribunal Suprem ha reconegut la responsabilitat de l'Estat, i per això creiem convenient aturar-nos en alguns aspectes del mateix. Tot i que no es tracta d'un cas de violència sexual però sí d'un cas de violència masclista que ha generat un important i valuós precedent a l'Estat espanyol.

Conforme s'ha comentat a l'inici, l'any 2003 la filla d'Àngela Carreño és assassinada. Prèviament, Carreño havia interposat fins a 47 denúncies, envers el que havia estat el seu exmarit i pare de la xiqueta. Després d'açò i d'esgotar totes les vies judicials, reclamant que s'admetés la responsabilitat judicial de l'Estat espanyol, l'any 2012 Carreño va presentar el seu cas al Comitè de la CEDAW, representada per Women's Link Worldwide.

Aquest Comitè a través de la Comunicació 47/2012 del Dictamen adoptat en el seu 58è període de sessions va reconèixer la responsabilitat de l'Estat en aquest cas. Entre d'altres qüestions va afirmar que:

'[...] para que la mujer víctima de violencia doméstica disfrute de la realización práctica del principio de no discriminación e igualdad sustantiva, y de sus derechos humanos y libertades fundamentales, la voluntad política expresada en el modelo descrito debe contar con el apoyo de agentes estatales que respeten las obligaciones de diligencia debida del Estado parte. Estas obligaciones incluyen la obligación de investigar la existencia de fallos, negligencia u omisiones por parte de los poderes públicos que puedan haber ocasionado una situación de desprotección de las víctimas. El Comité considera que, en el presente caso, esta obligación no se cumplió' (Apartat 9.7, de la Comunicació 47/2012 del Dictamen adoptat pel Comitè en el seu 58è període de sessions).

Més endavant, l'any 2015 el Comitè en l'informe dirigit a Espanya, en el paràgraf 10, referint-se a la falta de seguiment del Dictamen acabat de referenciar, informa *'[...] que las medidas adoptadas por el Estado parte para capacitar a los jueces y los abogados sobre la Convención y su Protocolo Facultativo y para incorporar sus disposiciones en su ordenamiento jurídico son insuficientes. Le preocupa además que las propias mujeres, especialmente las mujeres de las zonas rurales y las mujeres migrantes, no conozcan sus derechos con arreglo a la Convención y, por consiguiente, carezcan de la información necesaria para reivindicarlos'*.

Finalment, el Tribunal Suprem l'any 2018 ha dictat sentència, reconeixent la responsabilitat de l'Estat. En la sentència afirma que:

'Es un daño que [...] es evaluable económicamente por venir representado no sólo por el fallecimiento de su hija, que también, sino por los daños de todo tipo que ha tenido que soportar como consecuencia de ello siendo víctima de violencia sobre la mujer que es, sin duda, el supuesto de mayor gravedad de desigualdad de la mujer en la sociedad actual, y no obtener nunca protección de la Administración y una tutela efectiva' (Sentència del Tribunal Suprem 1263/2018).

Tot i que fins ací sols hem posat el focus sobre els agents jurídics, el cas ací comentat també és una prova que tal violència s'exerceix no sols en l'àmbit jurídic, sinó per part de molts altres agents. Doncs, tal com exposa el Comitè de la CEDAW, en el dictamen abans mencionat, i referint-se a l'Estat (per tant, no sols als agents jurídics) *'En España, el contexto de negligencia estatal para proteger a las mujeres y menores contra la violencia doméstica persiste en la actualidad, a pesar de la adopción de medidas legislativas: Además, aún falta legislación que establezca un sistema de reparaciones a las víctimas cuando ha habido negligencia'*.

S'ha obert, doncs, la porta a la possibilitat d'exigir responsabilitat a l'Estat tenint en compte aquest precedent que analitza les violències en clau de gènere.

IV. Marc teòric

Amb anterioritat a aquest treball, hem pogut comprovar com en la majoria d'ocasions el nom de violència institucional i la violència secundària o revictimització eren emprats de manera indistinta, tractats com a símls i feien referència a la mateixa classificació de conductes sense que s'especifiqués a quins fets es feia referència en clau de gènere. De fet, a l'Estat espanyol, hem localitzat una única valuosa aportació de n'Encarna Bodelón (2014), tal com comentàvem al principi.

I, és que la violència exercida pels representants del sistema i el sistema mateix, es veu afectada de manera profunda pel biaix de gènere de les víctimes.

La noció general bàsica podria resumir-se amb el fet de ser una violència perpetrada per l'Estat o per algun dels seus representants contra una persona, en aquest cas una dona o una nena, després que ja hagi estat víctima d'un altre tipus de violència, sense tenir en compte que, precisament això la situa en la majoria dels casos en un moment de molta vulnerabilitat.

Atenent-nos a les investigacions, aprenentatges i, fins i tot, a les legislacions internacionals podem definir la violència institucional com aquella violència física, sexual, psíquica, simbòlica o ambiental, exercida de manera abusiva per agents i funcionaris de l'Estat, així com per l'Estat mateix de manera difusa, en compliment de les seves funcions incloent normes, protocols, pràctiques institucionals, maneres d'actuar d'una persona o grups de persones.

La violència institucional es veu reforçada per l'ús del poder de l'Estat per causar dany i reforçar, al seu torn, mecanismes de dominació sobre la població. Tradicionalment, la violència institucional s'ha entès en àmbits com la presó, les actuacions policials o bé, els delictes de coll blanc exercits per representants polítics.

Algunes de les puntualitzacions les trobem fora de l'àmbit estrictament jurídic, de la mà del filòsof Newton Garver i el sociòleg Edgar Friedenberg que establiren el que ells anomenaren la taxonomia de la violència, segons la qual la violència pot presentar-se en alguns criteris bàsics: la

primera, d'acord amb els quals la violència pot ser personal o institucional; la segona, que la classificaria de manifesta o pel contrari, silenciosa.

Cal tenir en compte que la violència institucional i la personal poden acabar alimentant-se durant el procés de violència i enjudiciament, precisament, perquè a qui s'ataca és a una sola víctima. És més que patent que, més enllà dels prejudicis i estereotips negatius que actuen i són reproduïts per les institucions i les lleis, hi ha un marge important per a què les persones que intervenen en nom de l'Estat o dins del sistema, les duguin a terme basant-se amb creences, així com també mites i estereotips.

En moltes ocasions, la violència institucional es pot veure reforçada o establerta com a *status quo*, a través de l'educació, mitjans de comunicació, producció cultural. Són diferents agents els que mantenen intacta la cultura de la violació. Aquest tipus de cultura és aquella en la que violació està totalment normalitzada, en la que si eres dona i et violen, pot ser t'has de plantejar quins límits que imposa aquest sistema has traspasat. Així doncs, Desportes (2018) en el següent fragment, plasma una mostra sobre l'impacte d'aquesta cultura:

'Mentre passa tot això, fan veure que no saben exactament què passa. Perquè portem minifaldilla, una els cabells verds, l'altra taronges, per força «follem com conilles», és a dir que la violació que s'està cometent no ho és ben bé. [...] M'imagino que, des d'aleshores, cap dels tres individus no s'identifica com a violador. [...] Tres amb un fusell contra dues noies a les quals van pegar fins a fer-les sagnar: res de violació. La prova: si de debò haguéssim volgut que no ens violessin, hauríem preferit morir, o se'ns hauria aconseguit matar. D'una manera o d'un altra, els agressors s'ho maneguen per creure's que a les noies a qui els passa això, en la mesura en què en surten vives és que no els desagradava tant.' (Desportes, 2018: 45)

Així, tal com diu Barjola (2018: 230) referint-se a la teoria de Butler, la violència sexual s'ha d'entendre *'[...] como un proceso que se incorpora y no como hechos aislados o excepciones que generan miedo, amenaza y peligro en*

momentos puntuales'. Així doncs, tal com continua l'autora les dones des de sempre som construïdes com una dona pública. De manera que, tothom intenta portar a terme una expropiació forçosa de la pròpia dona. Aquest últim concepte és entès per l'autora com *'[...] un derecho público del conjunto de la sociedad — adquirido por los hombres— que intenta transferir, de manera coactiva —a partir de la violencia— la propiedad del cuerpo de las mujeres para que sea explotado por el régimen sexista o por un tercero'*. Conseqüentment, sobre el cos de les dones s'exerceix una vigilància per assegurar-se que cap dona transgredeixi els límits, i un càstig per aquelles que han decidit transgredir. Aquesta vigilància s'executa especialment en l'espai públic. Conforme afirma Barjola (2018: 232) *'En este espacio político, la sexualidad y actitudes de las adolescentes estarán sujetas a un constante escrutinio y castigo'*. Tot el discurs per mantenir vigent aquest règim del terror sexual es transmet des dels grups d'amics i amigues fins l'escola, els mitjans de comunicació, la justícia, entre d'altres. Dins d'aquesta vigilància, són les dones qui tenen establertes unes limitacions envers l'exercici de la seua sexualitat. En canvi, els homes són totalment lliures. De manera que, si passa alguna cosa la responsabilitat és de les dones. Això guarda relació amb qui ha demostrar després que hi va haver consentiment (Barjola, 2018: 234).

Tot plegat, tal com explica, i incidint en allò anteriorment exposat, Barjola (2018: 270) *'[...] las representaciones sobre el peligro sexual son un proyecto político, que existe como respuesta a la resistencia político-feminista de las mujeres'*.

Tot aquest règim provoca que, conforme explica MacKinnon (2018: 122), les dones no denunciïn situacions de violència perquè tenen por a la venjança. D'altra banda, perquè *'[...] sentimos miedo y desesperación al enfrentarnos a la policía, los hospitales y el sistema judicial. Las mujeres no sólo creemos que la policía no nos creará y que los médicos nos tratarán de manera degradante, sino también que, cuando acudamos a la justicia, el incidente no será visto desde nuestro punto de vista.'* (MacKinnon, 2018: 123).

MacKinnon (2018: 129) exposa que la violació ve definida per la penetració, per tant aquesta és la condició *sine qua non*. Conseqüentment, i tal com afirma aquesta autora el delictes de violació ve definit per com l'home entén la sexualitat, i no en l'experiència que tenen les dones. Això comporta que davant els jutges, sigui difícil provar aquests fets, donat que haurà de ser la dona qui demostre a tothom que ella va utilitzar la força i va resistir. Una força que tal com afirma MacKinnon no es mesura segons el punt de violació de la dona, sinó segons el nivell estàndard del nivell de força.

Tot plegat, això condueix a una concepció concreta encorsetada i que, quan no es correspon al model de 'bona víctima', de la víctima que s'ha protegit, que ha seguit els mandats de d'autoprotecció i autolimitació, es veu exposada a la

violència institucional. Així doncs, hi ha moltes dones que no denuncien perquè creuen que el sistema judicial no considerarà la violació des de la seva experiència. D'altra banda, perquè tal com afirma MacKinnon hi ha moltes dones que creuen que no han estat violades, si més no, no d'una manera legalment demostrable. Segons la mateixa autora *'En otras palabras, en todas estas situaciones, no hubo suficiente violencia contra ellas para superar la categoría de 'sexo'; no fueron lo suficientemente coaccionadas. Tal vez fueron cogidas a la fuerza durante años y lo aguantaron, tal vez trataron de superarlo, tal vez fueron coaccionadas con algo más que el maltrato, algo económico, tal vez incluso algo parecido al amor'*.

Al final, el que la violència institucional pot arribar a fer és reforçar el pacte de silenci referent a no explicar, ni denunciar les violències patides per tal de, com a mínim, estalviar-se aquesta segona tanda de violències a mans de les institucions. Curtin i Litke, de fet sostenen que en casos de violència institucional sistèmica, les responsabilitats individuals es veuen diluïdes, sent difícil poder atribuir culpes respecte les falles del sistema i els patrons difusos, sobretot en patrons amplis i difusos, segons la seva classificació: racisme, sexisme i classisme.

V. Revictimització

D'acord amb el que hem exposat amb anterioritat, al nostre entendre, la revictimització no seria el mateix que el violència institucional sinó un concepte vinculat a ella que ens permetria identificar conductes inherents al procés, de caràcter estructural i sistèmic.

Aquestes conductes no venen purament marcades pel que anomenariem ideologia de gènere de biaix masclista sinó que estarien vinculades directament al sistema penal i el paper clàssic atribuït a les víctimes en aquest. A l'Estat espanyol, com en la majoria de sistemes jurídics del nostre entorn, el centre del procés versa sobre la figura de la persona denunciada, sobre el presumpte agressor. El desenvolupament al llarg dels segles de la Llei d'Enjudiciament Criminal que estableix *tempos* que no només no corresponen als *tempos* vitals de les víctimes sinó que, en la majoria dels casos es contraposen a aquests; les necessitats rituàries per a validar el testimoni com a prova, l'obtenció de proves corporals, les exploracions psicològiques i emocionals...

Així es veuen la majoria de les dones que hem entrevistat per al present informe, com unes convidades que apareixen puntualment i després són oblidades,

especialment en absència d'advocada particular amb tendència a un menor flux d'informació:

*Jo vaig estar en una presó de vidre durant tres anys, jo no sortia, perquè no podia sortir. Primer perquè tenia por, després perquè la gent amb qui podia sortir el creien a ell. Érem de la mateixa colla i bé, ja saps, ell era guapo. Com t'ha de violar un tio guapo? Tothom, menys una noia, em va donar l'esquena. Tres anys més tard ell va ingressar a presó. Jo no tenia ni una ordre de protecció, res, res. I tot anava molt lent i quan em recuperava una mica amb la psicòloga em tornaven a cridar. Ell de vegades no es presentava a coses del jutjat i tot s'allargava. **Martina, supervivent de violència sexual per part d'un 'amic'***

Les conductes revictimitzadores es poden donar tant per acció com per omissió: la manca de recursos fan que les víctimes no tinguin l'atenció temporal i merescuda per a explicar-se dins de sala són un bon exemple:

*A ell (al jutge) només li importa si em va posar els dits o no. Jo volia dir que res em va semblar tan fastigós com quan ell va llepar-me els llavis, com un gos. Va ser gairebé més degradant que la penetració. Quan em penetrava pensava que es corria i em deixi. Quan em llepava em mirava als ulls. Era insuportable. Quasi ni ho vaig poder explicar allà dins (del Jutjat). **Berta, supervivent d'una agressió sexual en l'àmbit de la parella.***

D'altra banda, les conductes actives inherents al sistema es veuen clarament reflexades per la dinàmica assistència sanitària, declaració policial i declaració judicial.

*Vaig repetir tres vegades tota la història en menys de tres dies. Jo pensava, a veure, no els ha quedat clar? Per a mi, tothom era la mateixa cosa. De fet, no sabia ni quines persones hi havia a la sala, ningú me'ls va presentar. Em va fer encara més por. Allà dins no hi havia ningú en qui jo confiés. Tenia 17 anys, la meua mare es va haver d'esperar fora. **Sara, supervivent d'agressió sexual a mans d'un desconegut.***

En realitat, la majoria de dones i noies no sols no sentien que el procés fos seu, sinó que no tenien la menor idea sobre com seria el curs judicial. En moltes ocasions, tampoc els seus respectius advocats havien fet cap tipus de feina en aquest sentit i havien rebut la informació procedent d'altres organismes o associacions. En algunes ocasions, les víctimes es referien també a la falta de coneixements relatius a aquells delictes per part de l'advocat que els havia tocat i, en d'altres de la falta de coneixements sobre com tractar-les.

VI. Violència Institucional

Pel contrari, la violència institucional seria una part no inherent del procés sinó que es veuria profundament marcada per aquelles actuacions de caràcter individual (tot i que es poden reproduir de manera sistèmica) pels operadors jurídics que intervenen en el procés.

Són accions que només els intervinents en el procés poden dur a terme contra les víctimes, serien conductes voluntàries i innecessàries per a dirimir el procés. Igual que en el cas de les revictimitzacions aquestes conductes poden ser omissives o actives.

El policia que em va agafar la denúncia no m'estava creient i se li veia a la mirada, volia acabar aquella declaració quan abans millor. Vam estar uns 40 minuts. Després vaig llegir la denúncia i clar, semblava una denúncia buida. Sí que deia que havia estat violada per la meva parella però no s'hi reflexava res. Amèlia, víctima de violència sexual en el marc de la parella

No ser cregudes per no complir amb l'imaginari relatiu a les violències sexuals fa que es redactin informes i denúncies en els quals no es dimensiona la violència sexual com una vulneració greu de drets humans. Tal com apunta Dellinger Page (2008) el que passa és que s'està emetent un judici previ. En el mateix sentit Du Mont (2003: 469) pensa que aquests tractes proferits són coneguts per la població femenina de manera que 'la raó més comuna per a què les víctimes no reportin els fets són les creences negatives respecte el sistema penal de justícia en la seva resposta als assalts sexuals.'

La jutgessa em va dir de viva veu abans de sortir que no em donaria ordre d'allunyament perquè jo mateixa li vaig escriure un missatge i això demostrava que jo no tenia por. El missatge deia: 'ets un ésser repugnant, m'has destrossat la vida, tinc tanta por que no puc dormir.' Sabina, supervivent de violència sexual en l'àmbit de la parella.

Però certament, les conductes actives generen un dany molt més profund en les víctimes perquè solen ser dirigides a atacar qui són, com són, les seves maneres de fer, conviccions o creences.

No oblidaré quan la jutgessa em va mirar i em va preguntar si jo tenia feina o si era netejadora. Em vaig posar a plorar, em va semblar que ja m'estava dient que jo allò ho feia per diners. Allò era la primera pregunta. Si jo netejava o no netejava què tenia a veure amb què el meu marit em violés?* Testimoni en francès. Marita, supervivent de violació en l'àmbit de la parella.

Tenint en compte que, de les 38 dones entrevistades, només una manifesta haver tingut un procés que, tot i no correspondre amb les seves expectatives, no havia patit de manera innecessària ni se li havien fet comentaris 'fora de lloc' podem parlar de casos no puntuals, sinó més aviat recurrents. No presentaven notables diferències en les preguntes que se'ls feien o bé, quins mites s'intentaven invocar, una d'elles ho resumeix amb força claredat:

Yo lo sabía, mi abogada lo sabía también. Me dice no estás demasiado triste, pero tampoco sientas que eres una mujer fuerte. Que van a decir que la denuncia es falsa porque yo me fui con él. Y sí, yo me fui con él. Era mi cita de Tinder. Intentaron demostrar que yo era una 'puta' sabes. Y claro, como todo el mundo sabe, una puta no puede ser violada. O qué! Pues no, yo quería defender mi sexualidad libre y abierta por eso mi abogada y yo le dimos la vuelta: precisamente por mi experiencia en el terreno sexual sabía distinguir qué es sexo y qué es violación. Frida, supervivent de violació en una cita de Tinder.

Els professionals del sector, en general, presenten una forta convicció que els homes *normals* no cometem violència sexual i, que, per tant, és força improbable que els casos siguin verídics si no hi ha un component que reforci els mites referents a com són els agressors:

Para mí muchas de las chicas se arrepienten, no es que las hayan forzado sino que no estaban encantadas con el tipo o lo que fuera y mira, al final, cayeron. Pero bueno, en esa situación nos hemos encontrado todos, ¿no? Es decir, no me mal interpretes, no que la violes sino que bueno, tomas la iniciativa. La sexualidad de los hombres es así. Carlos. Advocat del torn d'ofici

D'igual manera en les condicions en què es donen les violències sexuals que solen no ser corresponents amb l'imaginari col·lectiu, sinó que es donen en la proximitat i, en àmbits també coneguts per la víctima:

Yo llevo a la mujer [sortint del judici] pero vamos, que soy consciente que eso no puede haber ocurrido así. Si tu estás en un piso con más gente, ¿no te vas corriendo o gritando pidiendo ayuda? ¿De verdad lo siguiente que haces es contárselo a tu madre y no a la policía? Pues no, la tía se hizo la dormida y se esperó a que no hubiera nadie despierto paseando por el piso. Así, como sin dejar rastro. Noemí, advocada

Així, podíem pràcticament concloure que, les víctimes havien de provar la seva innocència, per després provar de demostrar la culpabilitat dels seus agressors. Els juristes amb més experiència, apuntaven a aquesta doble tasca provatòria per a donar un encaix que pogués acabar amb condemna.

Moltes de les supervivents entrevistades manifestaven haver tingut un procés més 'suportable' de la mà de professionals amb formació en perspectiva de gènere perquè les entenien millor.

No és que, per defecte les creguis a elles, sinó que tens la informació suficient per haver fet un 'reset' del que has après i dius, les coses no passen com m'han ensenyat, no són delictes neutres, els agressors solen ser homes i les víctimes solen ser dones. Ells estan denunciats/imputats/processats, el que sigui però elles són. Són violades, com si fos un estatus de per vida, com si tot acabés en aquell moment. Així que, de vegades, quan elles es presenten recuperades, els jutges interpreten que tan greu no va ser. Martí, psicòleg especialista en violències sexuals

Des del moment en què es posa el focus en detalls que ens semblen irracionals i no en la base provatòria, què esperem? Que ella li digui acaba ràpid, deixa'm a casa, ja et trucaré, etc. Ens poden semblar anormals i ho són però ho són perquè provenen d'un moment d'anormalitat absoluta. Elles mostren estratègies de resistència d'aquest tipus: no alçar sospita per por a què sigui pitjor, que les matin. Amanda, advocada penalista

De manera preocupant, en diversos dels casos advocats han aportat informes, peritatges o documents personals fent referència a la personalitat de les víctimes per tal de fer veure que les seves condicions són les que les han conduït allà. Motius alternatius com cridar l'atenció, personalitat extravertida, ser militants o ocupar professions relacionades amb espais de poder són usats per a treure'ls credibilitat allunyant la idea que qualsevol de nosaltres podem ser agredides. Algunes d'elles van veure com les seves pròpies advocades les qüestionaven per les seves reaccions o els realitzaven comentaris revictimitzadors. El fet de no mostrar-se com a dones destrossades per la violació va caracteritzar processos especialment agressius dins la institució:

Em van preguntar coses com per què no vaig cridar, per què no vaig plorar? Jo pensava doncs perquè l'únic que em queda és una mica de dignitat. Per això no ploro. Martina

L'advocat de la defensa va comentar que havia refet la meua vida molt ràpid com si això fos així. Jo podia tenir una altra parella però no havia refet la meua vida. Jo estava trencada. Eva, supervivent de violències sexuals reiterades en l'àmbit de la parella

Les referències de les víctimes en el procés judicial es poden classificar en els dos blocs que abans hem indicat. Precisament, les que tradicionalment hem anomenat com a victimització secundària són les que les víctimes identifiquen com a menys doloroses, no només per què la incidència sobre elles sigui menor en la majoria de casos sinó també perquè l'expectativa i la realitat es trobaven en llocs similars. Ara bé, la diferenciació que introduïm sobre el terme violència institucional, incideix de manera crucial sobre elles ja que es considera menys esperat i completament volitiu per part de qui l'exerceix, algú que, en teoria és qui les hauria d'ajudar.

També hi ha diferents apreciacions segons qui l'exerceix: hi ha una pitjor consideració cap als jutges que no cap a la policia, malgrat que algunes de les víctimes senyalen comentaris similars per part dels dos agents públics; preguntades per aquest fet, dues d'elles relaten que esperaven que la denúncia davant la policia fos un tràmit i que, finalment, al Jutjat les escoltessin. Aterrant pròpiament a les conductes/accions/comentaris s'identifiquen multitud de fets que abans ni esperaven. Per una banda, algunes de les supervivents indiquen que els Jutges ni tan sols les miren amb respecte:

Quan em mirava no sentia que m'interrogues, sentia que em qüestionava. La seva mirada no destil·lava comprensió sinó que semblava que m'estés jutjant. Jutjant per qui era, per com vestia, per com m'expressava. De cop, tenia algunes llacunes sobre els fets i va dir alguna cosa com 'usted va diciendo sobre la marcha...'

Virgínia, supervivent de violències sexuals per part d'un amic

La mirada del juez me echó pa'trás pensaba: esto es la culminación de mi infierno y entonces lo dije: usted ve que hay cosas que no recuerda no? Como si lo que sí sabía fuera mentira por no acordarme de todo. Yo debía decir la verdad porque si no lo recordaba, no lo recordaba. Tània, supervivent de violències sexuals per part d'un conegut

Així veiem que les lectures que es fan sobre els testimonis de les dones supervivents es fan en base a raons de lògica popular, sense tenir en compte elements de la psicologia associada a situacions de trauma. Precisament, l'Associació Americana de Psiquiatria (APA) (2015), des d'anys ençà varen emetre notes de seguiment per als Tribunals i juristes emetent que les 'respostes sense sentit són lògiques en situacions de trauma. El trauma afecta les emocions, les víctimes poden sentir ira i odi sense que aquest sigui un sentiment censurable, són reaccions a la situació d'estress profund al qual han estat exposades'. La mateixa APA resolia algunes situacions durament criticades a les víctimes com el fet de no moure's o no defensar-se, per la coneguda paràlisi induïda de la violació, com una resposta automàtica i descontrolada de la por. També la prestigiosa psicòloga argentina Inés Hercovich (2017), fa referència a com les dones no reaccionen de manera violenta però resisteixen a les agressions: negociant, dissimulant, agilitzant; com ella mateix diu 'negocien sexe per vida'.

En d'altres, destaquen per no tenir en compte la declaració de les víctimes com un element provatori puntal, sobretot en aquest tipus de delictes que es solen cometre sense testimonis, més enllà de la posició que ocupa en el procés:

No podia ni parlar, em queien les llàgrimes i em costava respirar pensant que el meu agressor estava a l'altra banda de la mampara. Em van dir que ell no em veuria però resulta que sí que em va veure quan un funcionari va acostar-me l'expedient i va moure la mampara. La meua advocada va demanar un recés pel meu estat i la jutgessa va dir quelcom similar a 'en seguida se calma que ya terminamos, no podemos estar aquí todo el día'.

Marta, supervivent de violències sexuals

VII. Recomanacions i bones pràctiques

Som conscients que malgrat que la mostra és relativament petita cal tenir en compte que no s'han escollit les supervivents sabent quina era la situació en què s'havien trobat en el procés de denúncia en seu clínica, policial o judicial.

Cal apuntar, que durant les entrevistes hem requerit als professionals i voluntaris de serveis que ens indiquessin què millorarien per evitar el dany a les dones i noies víctimes, i posteriorment a les entitats. De manera que, els canvis estructurals més profunds es regien amb fets que, sobretot corresponien a la revictimització o a la victimització secundària: més jutjats, més recursos, més atenció, més temps d'escolta, menor temps d'espera, que es concentrés la investigació en pocs mesos i el judici a continuació, etc.; sent de més difícil solució donada la manca de recursos a nivell estructural i la situació en què es troba el sistema judicial de manera genèrica. En canvi, els fets apuntats com a més dolorosos, els de violència institucional, tindrien una solució d'impacte més directe i senzilla amb la capacitat del personal que hi treballa.

Tot plegat, a partir de la recerca realitzada, s'ha pogut comprovar que la violència masclista és un fenomen complex, les causes de la qual es troben arrelades en el sistema masclista arrelat al context sociocultural català. L'àmbit jurídic i judicial és un sistema que perpetua, normalitza i legitima la violència masclista a través de la reproducció de determinats estereotips basats amb models de feminitat i masculinitat hegemònics i en relacions de poder desiguals entre homes i dones.

Conseqüència d'això, es veuen necessàries actuacions radicals per fer front a aquest sistema cultural que genera desigualtat en l'accés a la justícia. Si es pretén eradicar aquesta violència, s'haurà d'intentar incidir en ella a partir de les següents premisses. Abans de continuar és necessari dir que les recomanacions que a continuació es plasmen van dirigides especialment als operadors jurídics, i tenen per objectiu posar a l'abast una proposta de bones pràctiques legislatives així com estratègiques. Tot i això, aquestes propostes també poden ser adoptades per altres agents.

- Capacitació multidisciplinària, en especial, jurídica i psicològica, a tots i cadascun dels agents que intervenen en el procés per entendre la globalitat del procés que s'està duent a terme i poder comprendre de manera integral què són les violències sexuals i com afecten a les víctimes.
- La visió del dret penal com una via que conserva aspectes de prevenció general i especial que llança missatges tant a potencials agressors com a potencials víctimes, sent que aquestes a senten interpel·lades a no denunciar.
- S'ha de tenir en compte que estem davant d'un problema estructural d'acord amb les dades ofertes per l'agència europea de drets fonamentals i que podria arribar al 45% d'europesos.
- Cal que la indagació respecte al consentiment sigui de manera que es doni a entendre que el consentiment es construeix. Per exemple: En comptes de formular 'Vostè va dir que no en algun moment?' que es preguntí 'Vostè va donar a entendre que sí que desitjava aquella interacció sexual?'. El consentiment es construeix, no es dona per sentat.
- Cal que es generi un espai d'atenció a les víctimes on aquestes puguin disposar lliurement les seves apreciacions, expressar-se i tenir veu, similar als processos dels council sentences.
- Treballar en conjunció amb la societat civil en campanyes i polítiques públiques que apuntin en un mateix sentit.
- La reparació cal que sigui també en clau comunitària i s'eliminin els espais de la por a les ciutats, això inclou les cases.
- Que s'informi de manera comprensible sobre els drets i serveis a disposició de les dones, per tal que puguin saber on adreçar-se.
- Que es publiqui un mapeig de centres i entitats d'atenció i seguiment.

VIII. Bibliografia

A. ARTICLES ACADÈMICS

Agenda Pública. (2015). Violencia de género: discriminación global. Dossier núm.3. (En línia). Disponible en: <https://es.scribd.com/document/248071526/Dossier-Violencia-de-genero>

Barjola, N. (2018). Microfísica sexista del poder: El caso Alcázar y la construcción del terror sexual. Barcelona: Virus.

Bodelón, E. (2014). Violencia institucional y violencia de género. Anuales de la Cátedra Francisco Suárez, 48, pp. 131-155. (En línia). Disponible en: <http://revistaseug.ugr.es/index.php/acfs/article/view/2783/2900>

Bodelón, E; Rodríguez, L.(2014): Mujeres maltratadas en los juzgados: la etnografía como método para entender el derecho “en acción”. Universitat Autònoma de Barcelona. (En línia). Disponible en: <https://ddd.uab.cat/record/181410>

Breger, M. (2014). Transforming cultural norms of sexual violence against women. *Journal of Research in Gender Studies*, 4 (2), 39-51. (En línia). Disponible en: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2541934

Breiding, M.J.(2015). MMWR in Brief summarizes key points from “Prevalence and Characteristics of Sexual Violence, Stalking, and Intimate Partner Violence Victimization- National Intimate Partner and Sexual Violence Survey, United States”. *American Public Health Association*, 2015, 105 (4). (En línia). Disponible en: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4358194/>

Campo, L. (2015). Rape as a Hate Crime: An Analysis of New York Law. *Hypatia*, 31 (1), 91-106. (En línia). Disponible en: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/hypa.12219>

Cavanaugh, C et al. (2013). Intimate Partner Sexual Violence: A Comparison of Foreign- Versus US- Born Physically Abused Latinas. *Journal of Urban Health*, 91 (1), 122-135. (En línia). Disponible en: https://www.researchgate.net/publication/255985699_Intimate_Partner_Sexual_Violence_A_Comparison_of_Foreign-_Versus_US-Born_Physically_Abused_Latinas

Council of Europe. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention): 12 steps to comply. (En línia). Disponible en: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168046e809>

Copelon, R. (2009). End Torture, End Domestic Violence. *A magazine of feminist, progressive thinking*. (En línia). Disponible en: https://www.ontheissuesmagazine.com/2009winter/2009winter_7.php

Dellinger, A. (2008). Judging women and defining crime: Police officers attitudes toward women and rape. *Sociological Spectrum*, 28 (4), 389-411. (en línia). Disponible: <https://pdfs.semanticscholar.org/63aa/581c8d416fb486ecf12e17366f33f0e174ce.pdf>

Despentes, V. (2018). Teoria King Kong. Barcelona: l'altra editorial.

Du Mont, J et al. (2003). The Role of “Real Rape” and “Real Victim” Stereotypes in the Police Reporting Practices of Sexually Assaulted Women. *Violence Against Women*, 9 (4), 466-486. (En línia). Disponible en: https://www.researchgate.net/publication/249675348_The_Role_of_Real_Rape_and_Real_Victim_Stereotypes_in_the_Police_Reporting_Practices_of_Sexually_Assaulted_Women

Friedan, B. (1965). “El problema que no tiene nombre”. La mística de la feminidad. Barcelona: Sagitario, pp.29-46.

Frye, V et al. (2014). Neighborhood Characteristics and Sexual Intimate Partner Violence Against Women Among Low-Income, Drug-Involved New York City Residents: Results From the IMPACT Studies. *Violence Against Women*, 20 (7), 799-824. (En línia). Disponible en: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1077801214543501>

Hollander, J. (2014). Does Self- Defense Training Prevent Sexual Violence Against Women? *Violence Against Women*, 20 (3), 252-269. (En línia). Disponible en: https://www.researchgate.net/publication/260809816_Does_Self-Defense_Training_Prevent_Sexual_Violence_Against_Women

Iain, McLean et al. (2010). Female genital injuries from consensual and no-consensual vaginal intercourse. *Forensic Science International*, 204, 27-33. (En línia). Disponible en: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0379073810002288>

Karey, K.(2001). Rape: The paradigmatic hate crime. *ST. John's Law Review*, 75 (2). (En línia). Disponible en: <https://scholarship.law.stjohns.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.es/&httpsredir=1&article=1403&context=lawreview>

MacKinnon, C. (2018). Feminismo inmodificado: Discursos sobre la vida y el derecho. Argentina: Siglo veintiuno editores.

Maser, B et al.(2010). Bad Woman, Bad Victim? Disentangling the Effects of Victim Stereotypicality, Gender Stereotypicality and Benevolent Sexism on Acquaintance Rape Victim Blame. *Sex Roles*, 64, 494-504. (En línia). Disponible en: https://www.researchgate.net/publication/47806861_Bad_Woman_Bad_Victim_Disentangling_the_Effects_of_Victim_Stereotypicality_Gender_Stereotypicality_and_Benevolent_Sexism_on_Acquaintance_Rape_Victim_Blame

Meredith, E et al. (2015). Intimate Partner Sexual Violence: A Review of Terms, Definitions, and Prevalence. *Trauma, Violence, & Abuse*, 16 (3), 316-335. (En línia). Disponible en: [https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1524838014557290?rfr_dat=cr_pub%3Dpubmed&url_ver=Z39.88-2003&rfr_id=ori%3Aacrossref.org&journalCode=tvaa](https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1524838014557290?rfr_dat=cr_pub%3Dpubmed&url_ver=Z39.88-2003&rfr_id=ori%3Arid%3Aacrossref.org&journalCode=tvaa)

Raj, A et al. (2006): Perpetration of Intimate Partner Violence Associated With Sexual Risk Behaviors Among Young Adult Men. *American Public Health Association*, 96 (10), 1873-1878. (En línia). Disponible en: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1586132/pdf/0961873.pdf>

Rennison, C et al. (2012). Context Matters: Violence Against Women and Reporting to Police in Rural, Suburban and Urban Areas. *American Journal of Criminal Justice*, 38 (1), 141-159. (En línia). Disponible en: https://www.researchgate.net/publication/257769967_Context_Matters_Violence_Against_Women_and_Reporting_to_Police_in_Rural_Suburban_and_Urban_Areas

Sommers, M et al. (2012). Injuries from intimate partner and sexual violence: Significance and classification Systems. *Forensic Science International*, 19, 250-263. (En línia). Disponible en: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1752928X1200039X>

White, J; Eastal, P. (2016). Feminist Jurisprudence, the Australian Legal System and Intimate Partner Sexual Violence: Fiction over Fact. *Laws*, 5, 11. (En línia). Disponible en: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2741322

B. GUIES

Asociación Americana de Psiquiatría. (2015). Mejores Prácticas en la Investigación de Delitos Sexuales. *End Violence Against Women International-A Professional Training Organization*.

Catalunya Departament de Benestar i Família; TAMAIA. (2004). Recull de les entitats i associacions de Catalunya que treballen amb víctimes de violència de gènere a l'àmbit familiar.

Comissió del Torn d'Ofici i Assistència al Detingut de l'Il·lustre Col·legi de l'Advocacia de Barcelona. (2017). Guia de bones pràctiques en l'atenció a les dones víctimes de violència masclista per part de l'advocacia adscrit al torn d'ofici. (En línia). Disponible en: <http://www.icab.cat/files/242-498496-DOCUMENTO/Guia-Bones-PractiquesVIGE-CAT.pdf>

Institut Català de les Dones. (19 de desembre de 2017). Guia d'entitats de dones. (En línia). Disponible en: http://dones.gencat.cat/ca/ambits/guia_associacions/

C. ÀMBIT NORMATIU

1. Internacional

Convención sobre la eliminación de todas las formas de discriminación contra la mujer Nueva York, 18 de diciembre de 1979

Comité para la Eliminación de la Discriminación contra la mujer (2017): Recomendación general núm.35 sobre la violencia por razón de género contra la mujer, por la que se actualiza la recomendación general núm.19. CEDAW/C/GC/35.

Comité para la Eliminación de la Discriminación contra la mujer (2015): Observaciones finales sobre los informes periódicos séptimo y octavo combinados de España. CEDAW/C/ESP/CO/7-8

Comité para la Eliminación de la Discriminación contra la mujer (2014): Dictamen adoptado por el Comité en su 58º período de sesiones (30 de junio a 18 de julio de 2014)

2. Comunitari

Consejo de Europa. (11 de maig de 2011). "Convenio del Consejo de Europa sobre prevención y lucha contra la violencia contra las mujeres y la violencia doméstica". Serie de Tratados del Consejo de Europa, nº.210.

Europa. Recomanació del Comitè d'Igualtat i no Discriminació, 22 de novembre de 2013, sobre la Violència contra les dones a Europa. Doc.13349.

Directiva 2012/29/UE del Parlamento Europeo y del Consejo de 25 de octubre de 2012 por la que se establecen normas mínimas sobre los derechos, el apoyo y la protección de víctimas de delitos, y por la que se sustituye la Decisión marco 2001/220/JAI del Consejo.

3. Legislació estatal

Llei Orgànica 1/2004, de 28 de desembre, de Mesures de Protecció Integral contra la Violència de Gènere (BOE, núm.313, 29.12.2004, pp. 42166 a 42197)

Llei 4/2015, de 27 d'abril, de l'Estatut de la víctima del delict. (BOE, núm. 101, 28.04.2015, pp. 36569 a 36598).

4. Legislació autonòmica

Llei 5/2008, de 24 d'abril, del dret de les dones a eradicar la violència masclista (DOGC, núm.5123, 24.04.2008).

D. JURISPRUDÈNCIA

Sentència del Tribunal Superior de Justícia de Navarra 7/2028 (Sala de lo Civil y Penal) a 30 de noviembre de 2018 (recurs núm. 7/18)

Sentència del Tribunal Suprem 1263/2018 (Sala de lo Contencioso-Administrativo-Sección Cuarta) a 17 de juliol de 2018 (recurs nº 1002/2017).

Sentència Audiència Provincial de Navarra 38/2018 (Sección Segunda- Instrucción nº4) a 20 de març de 2018 (recurs nº426/2016)

E. DADES ESTADÍSTIQUES

Departament d'Interior de la Generalitat de Catalunya. (2010). Enquesta de violència masclista. (Base de dades). (En línia). Disponible en: http://interior.gencat.cat/web/.content/home/010_el_departament/publicacions/seguretat/estudis_i_enquestes/enquesta_de_violencia_masclista/Presentacio-RESULTATS_EVMC.pdf (Consultat: 03.03.18)

F. ALTRES RECURSOS

Hercovich, I. (2017). Por qué las mujeres permanecen en silencio después de un ataque sexual. TEDxRiodelaPlata. (Vídeo). Disponible en: <https://goo.gl/qSBf3d> (Consultat: 01. 12.2018).

The National Center for Victims of Crime. (2016). Community Action. Disponible en: <http://victimsofcrime.org/help-for-crime-victims/get-help-bulletins-for-crime-victims/community-and-victimization> (Consultat: 08.05.2018)

Voices and Faces- Mission. (15 de setembre de 2016). The Voices and Faces Project. Disponible en: <https://voicesandfaces.org/leap/> (Consultat: 03.07.2018).

IX. Annexos

A. ENTITATS

Associació d'Assistència a Dones Agredides Sexualment

Tlf. 93 487 57 60

Serveis:

- Atenció psicològica
- Orientació jurídica

Associació de Dones no Estàndards

Tlf. 93 459 23 39 / 93 458 39 82

Mail:

donesnoestandards@hotmail.com

Serveis:

- Atenció emocional
- Incorporació laboral
- Acompanyament jurídic en la denúncia
- Altres serveis: Assistència personal i domiciliària

Ca la Dona- TAMAIA- Dones Juristes

Tlf. 934 12 71 61

Mail: info@caladona.org

Serveis:

- Atenció jurídica
- Acompanyament jurídic en la denúncia
- Atenció psicològica
- Atenció emocional

Centre d'Intervenció Psicològica, Anàlisi i Integració social (CIPAIS)

Tlf. 933 23 30 28

Mail: info@cipais.cat

Serveis:

- Atenció psicològica
- Atenció emocional
- Atenció jurídica
- Acompanyament jurídic en la denúncia

Fil a l'Agulla SCCL

Tlf. 654 07 03 58

Mail: info@filalagulla.org

Serveis:

- Atenció psicològica
- Atenció emocional

Assistència i Gestió Integral (Fundació AGI)

Tlf. 934 88 08 45 / 934 872 437

Mail: presidencia@fundacioagi.org

Serveis:

- Atenció psicològica
- Atenció emocional
- Allotjament d'acollida
- Servei jurídic
- Acompanyament jurídic en la denúncia
- Altres serveis

Associació Hèlia

Tlf. 654 85 05 27

Mail: projectes@heliadones.org /

helia@heliadones.org

Serveis:

- Atenció psicològica
- Atenció emocional
- Servei jurídic
- Acompanyament jurídic en la denúncia
- Altres serveis

Associació Col·lectiva Matriu

Mail: matriu@matriu.org

Serveis:

- Atenció emocional

Pandora

Tlf. 931 29 19 34 / 660 25 51 79

Mail:

pandora@pandorapsicologia.com

Serveis:

- Atenció psicològica
- Atenció emocional

Creación Positiva

Tlf. 934314548

Mail: crea@creacionpositiva.org

Serveis:

- Atenció emocional

Associació Benestar i Desenvolupament. Servei de Tractament de Violència Familiar

Tlf. 932 890 530

ACORD. Assessorament

Counselling. Orientació i

Recursos per a Dones lesbianes de Barcelona

Tlf. 627 239 577

Associació Institut per a la Promoció Social i de la Salut

Tlf. 93 202 16 16

Associació Iniciativa Solidàries

Tlf. 934 241 441

Associació M3Serveis Socials

Tlf.666 950 510 / 93 449 53 32

Associació per a la Reducció i Reinserció Social LLIGAM

Tlf. 93 339 72 00

Associació per la Promoció de la Convivència i la Igualtat (APCI)

Tlf. 93 446 08 28

Associació per la Salut Familiar i Comunitària VENTIJOL

Tlf. 934 08 12 36

Associació Salut i Família

Tlf. 93 268 24 53

Conexus. Atenció, formació i investigació psicosocials

Tlf. 93 217 16 46

Fundació Privada ARED

Tlf. 93 351 38 65

Fundació Quatre Vents

Tlf. 934 120 661

Fundació Salut i Comunitat

Tlf. 93 244 05 70

Fundació Surt

Tlf. 93 342 83 80

Fundació privada Tropos

Tlf. 93 518 07 08

Institut de Treball Social i Serveis Socials (INTRESS)

Tlf. 932 172 664 / 915 621 050

Mujeres Pa'lante

Tlf. 93 312 21 68

Associació en Defensa dels Drets de les Dones en Situació d'Exclusió i Marginació Social (Genera)

Tlf. 93 329 60 43

Àmbit Prevenció- SiempreVivas

Tlf. 936039846

Fundació Àmbit Prevenció

Tlf. 93 237 13 76

Oficina Atenció a la Víctima del Delicte(OAVD)

Tlf. 935 54 87 00

Servei d'Acompanyament a les Víctimes del Delicte (SAVD) en seu judicial derivada pel serveis.

SARA I SARA JOVE

Tlf. 932 915 910

Hospital Clínic de Barcelona

Tlf. 932 27 54 00

IRÍDIA- Centre per a la Defensa dels Drets Humans

Tlf. 693 56 35 29

B. NORMATIVA

Convenció sobre l'eliminació de totes les formes de discriminació envers la dona

Artículo 2

Los Estados Partes condenan la discriminación contra la mujer en todas sus formas, convienen en seguir, por todos los medios apropiados y sin dilaciones, una política encaminada a eliminar la discriminación contra la mujer y, con tal objeto, se comprometen a:

- a) Consagrar, si aún no lo han hecho, en sus constituciones nacionales y en cualquier otra legislación apropiada el principio de la igualdad del hombre y de la mujer y asegurar por ley u otros medios apropiados la realización práctica de ese principio;
- b) Adoptar medidas adecuadas, legislativas y de otro carácter, con las sanciones correspondientes, que prohíban toda discriminación contra la mujer;
- c) Establecer la protección jurídica de los derechos de la mujer sobre una base de igualdad con los del hombre y garantizar, por conducto de los tribunales nacionales competentes y de otras instituciones públicas, la protección efectiva de la mujer contra todo acto de discriminación;
- d) Abstenerse de incurrir en todo acto o práctica de discriminación contra la mujer y velar por que las autoridades e instituciones públicas actúen de conformidad con esta obligación;
- e) Tomar todas las medidas apropiadas para eliminar la discriminación contra la mujer practicada por cualesquiera personas, organizaciones o empresas;
- f) Adoptar todas las medidas adecuadas, incluso de carácter legislativo, para modificar o derogar leyes, reglamentos, usos y prácticas que constituyan discriminación contra la mujer;
- g) Derogar todas las disposiciones penales nacionales que constituyan discriminación contra la mujer.

Artículo 3

Los Estados Partes tomarán en todas las esferas, y en particular en las esferas política, social, económica y cultural, todas las medidas apropiadas, incluso de carácter legislativo, para asegurar el pleno desarrollo y adelanto de la mujer, con el objeto de garantizarle el ejercicio y el goce de los derechos humanos y las libertades fundamentales en igualdad de condiciones con el hombre.

Conveni del Consell d'Europa sobre prevenció i lluita contra la violència contra les dones i la violència domèstica

Artículo 5 – Obligaciones del Estado y diligencia debida

- 1 Las Partes se abstendrán de cometer cualquier acto de violencia contra las mujeres y se asegurarán de que las autoridades, los funcionarios, los agentes y las instituciones estatales, así como los demás actores que actúan en nombre del Estado se comporten de acuerdo con esta obligación.
- 2 Las Partes tomarán las medidas legislativas y demás necesarias para actuar con la diligencia debida para prevenir, investigar, castigar y conceder una indemnización por los actos de violencia incluidos en el ámbito de aplicación del presente Convenio cometidos por actores no estatales.

Artículo 30 – Indemnización

- 1 Las Partes tomarán las medidas legislativas u otras necesarias para que las víctimas tengan derecho a solicitar una indemnización por parte de los autores de todo delito previsto en el presente Convenio.
- 2 El Estado debería conceder una indemnización adecuada a quienes hayan sufrido graves daños contra su integridad física o a la salud, en la medida en que el perjuicio no esté cubierto por otras fuentes, en particular por el autor del delito, los seguros o los servicios sociales y médicos financiados por el Estado. Esto no impide a las Partes requerir al autor del delito el reembolso de la indemnización concedida, siempre que la seguridad de la víctima se tenga en cuenta de manera adecuada.
- 3 Las medidas tomadas con arreglo al apartado 2 deberán garantizar la concesión de la indemnización en un plazo razonable.

Ley 4/2015, de 27 de abril, del Estatuto de la víctima del delito.

Artículo 19. Derecho de las víctimas a la protección.

Las autoridades y funcionarios encargados de la investigación, persecución y enjuiciamiento de los delitos adoptarán las medidas necesarias, de acuerdo con lo establecido en la Ley de Enjuiciamiento Criminal, para garantizar la vida de la víctima y de sus familiares, su integridad física y psíquica, libertad, seguridad, libertad e indemnidad sexuales, así como para proteger adecuadamente su intimidad y su dignidad, particularmente cuando se les reciba declaración o deban testificar en juicio, y para evitar el riesgo de su victimización secundaria o reiterada.

En el caso de las víctimas menores de edad, la Fiscalía velará especialmente por el cumplimiento de este derecho de protección, adoptando las medidas adecuadas a su interés superior cuando resulte necesario para impedir o reducir los perjuicios que para ellos puedan derivar del desarrollo del proceso.

Llei 5/2008, de 24 d'abril, del dret de les dones a eradicar la violència masclista.

Art.3. Definicions

h) Victimització secundària o revictimització: el maltractament addicional exercit contra les dones que es troben en situacions de violència masclista com a conseqüència directa o indirecta dels dèficits .quantitatius i qualitatius. de les intervencions dutes a terme pels organismes responsables, i també per les actuacions desencertades provinents d'altres agents implicats.

C. MODEL
DE QUEIXA AL
CONSELL
GENERAL DEL
PODER JUDICIAL

Important: Aquesta queixa es recomana fer-la acompanyada per una advocada o advocat

AL PROMOTOR DE LA ACCIÓN DISCIPLINARIA DEL CONSEJO GENERAL DEL PODER JUDICIAL

Doña _____, con DNI _____, en calidad de representante/en nombre propio de _____ con CIF número _____ y con domicilio a efectos de notificación en la _____, conforme acredito mediante copia de los estatutos de la Asociación/poder notarial que acompaño, ante este organismo comparezco y como mejor proceda en Derecho, DIGO:

Que, de conformidad con el artículo 605 de la Ley Orgánica 6/1985, de 1 de julio, del Poder Judicial, la recepción de quejas sobre el funcionamiento de los órganos judiciales, la recepción de denuncias, así como la iniciación e instrucción de expedientes disciplinarios y la presentación de los cargos ante la Comisión Disciplinaria corresponden al Promotor de la Acción Disciplinaria.

Que, de acuerdo con lo anterior, y de conformidad también con el artículo 414 y siguientes de la citada Ley Orgánica del Poder Judicial, solicito que se inicie expediente disciplinario contra la _____ y ello conforme a los siguientes:

HECHOS

En aquest apartat es recomana descriure tots aquells estereotips que han estat presents durant el judici, i en conjunt les males praxis que hagen conduït a una revictimització.

FONAMENTS

En aquest apartat es recomana fer servir, entre d'altres, la normativa que s'exposa en aquest manual.

Por todo lo expuesto, al Promotor de la Acción Disciplinaria SOLICITAMOS que tenga por presentado este escrito y en su virtud incoe e instruya el oportuno expediente disciplinario, y previos los trámites oportunos se dicte resolución ante la Comisión Disciplinaria sancionando _____ por la conducta y los motivos arriba descritos.

Data

D. MODEL
DE QUEIXA PER
ACTUACIONS
DELS MOSSOS
D'ESQUADRA

Els mossos d'esquadra disposen d'un formulari per realitzar una queixa davant d'aquesta pròpia unitat (la queixa es pot realitzar presencialment o en línia). El formulari es pot trobar en la seua pròpia pàgina web (https://mossos.gencat.cat/ca/els_mossos_desquadra/indicadors_i_qualitat/). Seguint els següents passos:

Entrar a l'apartat: Els Mossos d'Esquadra> Indicadors i qualitat> Suggestions, agraïments i queixes.

Volem donar les gràcies molt sincerament a totes les dones que ens han confiat moments que els han estat dolorosos i ens han ensenyat com fer-ho millor. També volem manifestar el nostre agraïment a totes les professionals que des del seu lloc s'atrinxeren al costat de les supervivents i han col·laborat durant aquest procés de responsabilització col·lectiva. Mostrar el nostre reconeixement a les que ens han precedit en aquest camí hostil però humà d'afrontar violències, a les entitats, associacions i serveis que fan que aquest món sigui més càlid i sostenible.

Sóc dona i un entranyable caliu m'abriga quan el món em colpeja. El caliu d'altres dones, d'aquelles que van fer de la vida aquest racó sensible, lluitador, de pell suau i tendre cor guerrer.

Alejandra Pizarnik

Segueix-nos a:

C/ de Casp 43 baixos
08010 Barcelona
info@iridia.cat

Irídia

Associació Irídia Centre Per La
Defensa dels Drets Humans

Irídia_____

www.iridia.cat